

Socialismul în viziunea lui Eminescu

La o lectură a textelor eminesciene constatăm, nu fără o oarecare surprindere, locul destul de insignifiant acordat de marele poet și gânditor ideilor socialiste, însă a intuit, cu genialitatea-i știută, efectele catastrofale ale instaurării comunismului în Europa. Meditația lui profundă nu a pătruns în doctrina marxistă, așa cum a făcut-o asupra marilor idei din cultură. Cu toate acestea, unul dintre cei mai avizați cunosători ai scrierilor eminesciene, George Călinescu, autor al unui impresionant op *Opera lui Mihai Eminescu*, scrie despre o eventuală influență a gândirii marxiste asupra poetului național: „De la început trebuie să facem observațiunea că economismul lui Eminescu e un adevărat materialism istoric. Că Eminescu a cunoscut teoriile lui Karl Marx nu mai încapе îndoială, că va fi fost înrăurit de ele e foarte probabil, ideea însă a corelației între factorul fizic și cel spiritual nu e exclusiv marxistă și Eminescu putea fi întărit în ea de ce citise din sau despre istoricii englezi ai civilizațiunilor” (Călinescu, 1934, 202). Pe ce se bazează criticul în susținerea aserțiunii sale este greu de răspuns. Autorul nu indică nici o sursă privind studiul de către Eminescu al vreunei lucrări de Marx. O simplă însemnare găsită într-un manuscris ce menționa *Das Kapital* nu ne îndreptățește a bănuși că Eminescu a fost un cititor al operei întemeietorului doctrinei comuniste. Nu avem mărturii că poetul ar fi citit scrierile lui Marx¹.

De ce Eminescu, un atent cercetător al culturii și presei occidentale, nu a cunoscut ideile lui Marx din scrierile acestuia și nu

a consemnat, măcar în manuscrisele sale, teze marxiste nu știm. Cu siguranță concepțiile socialiste le identifică din alte izvoare decât cele marxiste. Și mai puțin se poate detecta la marele poet și gânditor o influență marxistă. Numai din susținerea ideii că statul, oricare ar fi el, are ca fundament civilizația economică nu are cum să rezulte marxismul eminescian. De altfel, Eminescu amintește foarte rar de Marx²: „Un Mîrzescu german ar zice poate că socialismul din Germania există pentru că 10-20 de persoane citate anume, precum Marx, Lasalle, Bebel, Liebknecht ș.a. au voit să ajungă la însemnătate în viața statului exploatînd mizeriile poporului” (Eminescu, 1985, X, 155); „șeful socialiștilor din Londra” (Eminescu, 1885, XII, 153); „Ei bine, în Anglia sunt organele centrale ale Internaționalei roșie, trăiește Marx, generalisimul partidului, și nici pe guvernul, nici pe poporul englez nu-i doare capul de aceasta” (Eminescu, 1985, XII, 160). Acestea sunt toate referirile la Marx în publicistica eminesciană.

În schimb, Eminescu a discutat despre socialism, dar nici despre acesta de foarte multe ori, fiind interesat nu atât de mișcarea politică socialistă din Apus, cât de evenimentele declanșate de nihilității comunarzi din Imperiul Țarist.

Este greu de definit, într-un fel sau altul, concepția eminesciană ca fiind socialistă, în primul rând din cauza concepției sale despre caracterul natural al societății³. În viziunea sa, orice societate trebuie să parcurgă în mod organic toate etapele evoluției sale, și nu să „ardă etapele”, pentru că astfel societatea ar pieri, susține

poetul, or, doctrinele socialiste și comuniste propovăduiesc schimbarea pe cale rațională și revoluționară a societății. Integrată modelului teoretic explicativ al construirii civilizației moderne în cadrul național (Schifirneț, 1996), ideea eminesciană asupra evoluției organice nu avea cum să admită socialismul.

Eminescu nu acceptă socialismul deoarece acest sistem social „încearcă a răsturna toate formațiunile pozitive de stat”, ceea ce ar însemna distrugerea culturii, adică a întregii moșteniri a omenirii: „Noi, cari suntem siguri că victoria principiilor liberale-socialiste înseamnă moartea oricărei culturi și recăderea în vechea barbarie, vom combate tendințele lor, ori în ce punct s-ar fi ivind” (Eminescu, 1985, X, 91). Respingerea socialismului este motivată de consecințele nefaste ce le-ar avea instaurarea lui, și, să recunoaștem, experimentele politice teribile din secolul XX l-au confirmat pe deplin pe autorul *Luceafărului*.

Dacă Marx și Engels afirmă că stafia comunismului bântuie în Europa, gânditorul român scrie că „O serioasă turburare socialistă amenință Europa”, amenințare explicată prin deformarea ce ar produce-o socialismul în raporturile sociale dintre oameni. Mai precis, s-ar naște relații artificiale dincolo de modul natural de funcționare a societății: „Cultura omenirii, adică grămădirea unui capital intelectual și moral nu seamănă cu grămădirea capitalurilor în bani” (Eminescu, 1985, X, 91). Egalitatea propovăduită de socialiști nu poate fi asigurată continuu în durata istorică lungă. Capitalul cultural nu se obține spontan sau prin pură preluare mecanică de la alte generații. Orice nouă generație trebuie să-și câștige, prin efort propriu, calificarea socială. De aceea, apar diferențe între membrii unei generații, și astfel doar o mică parte din ea alcătuiește grupul pregătit să conducă societatea, și nu masele,

cum pretind socialiștii. Fiecare generație construiește „oarecum din nou” civilizația. Alături de acest grup există publicul cult lipsit însă de disponibilitate pentru creație. În rest, ființează o masă incultă, ușor de manevrat și de implicat în susținerea diversivunilor, „pe care oameni cu cunoștințe jumătățite, semidocti sau inculti cu totul, caută a o amuța asupra claselor superioare, a căror superioritate consistă în naștere, avere sau știință. Cultura oricărei nații e împresurată de-o mulțime oarbă, gata a recădea în orice moment în barbarie”. Această imagine asupra comunismului parcă ar fi decupată din realitățile României din anii '50 ai secolului XX, când, în numele luptei de clasă și al clasei muncitoare, numericește nesemnificativă, au fost distruse elitele țării. În viziunea lui Eminescu, mulțimea dirijată de conducătorii socialiști se recrutează din rândul lumpenproletariatului urban și „mai niciodată la țară, între țărani”, „ci tocmai în orașe, între acei oameni produși în condiții nefavorabile și trăind în ele, cari [sânt] crescuți închirciți fizicește și intelectual, cari n-au mintea clară și sănătoasă a omului născut și crescut în condiții normale. Chiar în orașe însă ei s-au înmulțit prin căderea micii manufacturi și victoria capitalului mare, reprezentat prin fabricile cu mașine de vapor”. Încă un argument că Eminescu are o profundă gândire sociologică și politică, înscrisă în contextul dezbaterilor din epocă despre evoluția capitalismului.

O explicație sociologică aduce Eminescu referitor la soluția colonizării de către Imperiul Roman și cel englez, prin care s-a rezolvat situația acelor grupuri ce cunosc exclusiunea socială: „printr-un sistem practic de colonizare, căci colonia e un canal de abatere a superfluenței populației care, rămasă în țară, ar îneca în valurile ei și statul și cultura”. Dezvoltarea capitalistă

și industrială a Angliei este concepută ca o consecință a extinderii spațiului de creare a capitalului. Același exemplu îl dă sociologul Traian Brăileanu, în *Politica*; acesta susține, de pildă, că în Anglia politicienii sunt preocupați de administrarea coloniilor sau pământului și resurselor preluate din alte țări, toate acestea fiind resurse pentru crearea și dezvoltarea industriilor.

Eminescu găsește o diferență între socialismul orașelor industriale, după el „explicabil, deși nu justificat”, și cel agrar, care nu are nici un rost. „Socialismul industrial pornește de la o iluzie economică”, afirmă poetul, deoarece, plecând de la legea lui Malthus, conform căreia populația se înmulțește în progresie geometrică, pe când mijloacele de trai se înmulțesc numai în progresie aritmetică, noul sistem social preconizat nu are cum să asigure condiții de existență egale pentru toți oamenii conform principiului de a oferi fiecăruia după propriile nevoi. Nu există remediu, scrie poetul, în a înmulți „mijloacele prime de existență”. Transferul averii claselor bogate la cele sărace sau un alt mod de a organiza munca nu duc la îmbunătățirea condiției sociale și economice a tuturor indivizilor. Existența biologică este întreținută de toți oamenii și ea se poate realiza numai prin „muncă aspră”. Clasele avute au, față de restul populației, o cultură și creează cultura, or, înlăturarea lor ar duce la erodarea temeliei culturii.

Ceea ce îl preocupă pe Eminescu este răspândirea iluziilor economice socialiste în state, cum este Rusia, „în care n-au rațiune de a fi”. Foarte bun cunoscător al politicii și societății rusești, el întrezărește pericolele pentru întreaga cultură și civilizație a lumii în instaurarea unui regim socialist în țara vecină României (Eminescu, 1985, X, 91).

Gânditorul discută comunismul prin rolul politicului, anume acela de a armoniza interesele statului cu cerințele libertății individuale. Numai că, pentru comunismul internațional, acțiunea politică nu are alt scop decât acela de a distruge statul. Este sesizată aici o contradicție a ideologiei comuniste rezultată din accentul pe individ în raport cu statul, dar, în realitate, este promovat spiritul gregar al maselor ce trebuie să se opună prin orice mijloc elitelor, *recte* burgheziei: „Între acestea două extreme e poate meșteșugul adevăratei politice. A împreuna exigențele existenței neapărate a statului cu exigențele libertății individuale, a nu permite ca asociații de indivizi răpitori să facă din stat o unealtă a lor și a nu lăsa, pe de altă parte, ca statul impersonal să lege cu totul mâinile individului, asta e problema pe care mulți s-a încercat s-o dezlege, dar de la cezarii Romei și pînă la cezarii moderni nu s-a găsit încă remedii radicale, ci numai paliative” (Eminescu, 1985, X, 148).

Nu este lipsit de sens faptul că Eminescu, întrucât a argumentat cum țărănul român întreține întregul stat cu pleiada lui de funcționari și de demnitari, a fost etichetat ca socialist: „Cestiunea e fără contestare socială: am fi socialiști însă numai atunci când am propune o *soluțiune* socialistă. Departe de noi asta. Din contra, soluțiunea ce-o propunem nu poate fi decât conservatoare, reacționară chiar. Clasele muncitoare trebuie scăpate de paraziți; paraziții însăși trebuie, prin o riguroasă organizație, siliți la munca la care se pricep. La tăiat lemne Serurie, la cărciumărie Carada. Nu oameni mari cu abecedarul în mână, nu escroci și tâmpiți în demnitățile statului, nu cocoterie și pungășie în afacerile publice. O reorganizare socială având de principiu apărarea și încurajarea muncii, înlăturarea feneanților și paraziților din

viața publică, iată ceea ce e de neapărată necesitate” (Eminescu, 1985, XII, 323-324).

Trebuie spus că Eminescu asociază aproape invariabil conduita și gândirea socialistă cu unii dintre liberalii români ai vremii (Eminescu, 1985, XII, 343). El disociază între socialiști ce se disting printr-un mod propriu de a gândi relațiile sociale și orice alt autor care se ocupă de problemele sociale: „E în genere foarte ieften de-a numi pe orice om care se ocupă cu cestiuni sociale socialist. Socialismul consistă în anume *soluțiuni* ale cestiunii sociale, de-un caracter propriu și revoluționar, nu în recunoașterea, studiul și regularea legală a acestei cestiuni. Cestiunea evreilor la noi în țară este socială; dar ocupându-ne cu ea, pentru a-i căuta o soluțiune conformă cu interesele statului și rasei române, nu devenim socialiști” (Eminescu, 1985, XII, 387).

O clarificare a concepției sale despre socialism o întâlnim în considerațiile poetului referitoare la ideile socialiste ale fraților Gheorghe și Ion Nădejde cuprinse în broșura *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, tipărită la Iași în 1881. Teza fundamentală a lucrării este că, deși societatea capitalistă a cunoscut un progres tehnic și s-a organizat pe principiile libertății și egalității, situația materială și socială a lucrătorului este mai rea decât a aceloră din trecut. Concluzia lor este că nu progresul tehnic este responsabil pentru starea precară a lucrătorului, ci organizarea socială bazată pe capital și proprietate.

Eminescu sesizează limita viziunii celor doi socialiști ieșeni, arătând că existența proprietății și a capitalului nu a influențat nivelul de trai al lucrătorilor, deoarece în orice societate acționează legea cererii și a ofertei. Nu capitalul în sine este cel care exploatează clasele de jos, și din

acest motiv ar trebui distrusă proprietatea, așa cum cred socialiștii: „Nouă ni se pare că adevărata cauză a mizeriei e cu totul altundeva; că ea e în caracterul întregii dezvoltări liberale începute în secolul trecut, că-și are temeiul în organizarea raționalistă în locul vechei organizări mai naturale. La noi îndeosebi răul e prea patent pentru a nu se vedea de oricine. Sunt aci mii și mii de oameni cari nu compensează prin nimic munca societății ce-i susține, cari în schimbul a patru clase primare sau a Codului Boerescu, învățat pe dinafară, iau de la nație, în puterea organizării lor în societate de exploatare, zeci de mii de franci ca retribuțiuni anuale. Trebuințele aristocratice ale plebei ignorante, ale plebei liberale, intelectual sterpe și moralicește decăzute, iată ceea ce apasă asupra poporului. Această presiune nu ar exercita-o nici capitalul moștenit, nici cel câștigat prin muncă proprie. Acesta e, din contra, totdeauna la dispoziția muncitorului, căci, dacă n-ar fi, ar rămânea improductiv” (Eminescu, 1985, XII, 212).

Răul în România este generat de cheltuirea neproductivă a banilor câștigați de lucrători prin muncă, de către postulanți, care prin activitatea lor nu aduc un cât de mic surplus la bogăția țării. Deci poetul vede limpede diferența dintre capitaliștii autentici și pseudocapitaliști. Primii își orientează profitul spre investiții, spre crearea de noi venituri, ceilalți sunt doar consumatori ai venitului creat de masele muncitoare, care nu beneficiază în nici un fel de pe urma lor. De aceea Eminescu îi îndeamnă pe socialiștii români să cerceteze căile prin care este consumat bugetul de către grupuri parazite. Socialismul în România ar putea fi doar un mijloc de a accede a unora în ranguri sociale înalte, și aici el exemplifică cu numele filosofului Vasile Conta, inițial susținător al ideilor

socialiste, ca apoi să ajungă ministru în guvernul liberal.

Eminescu nu găsește că proprietatea și capitalul sunt vinovate pentru mizeria suportată de clasele de jos, idee care-l desparte indubitabil de socialiști și de marxiști și, mai mult, îl scutește de eticheta pusă cu superficialitate concepției sale, anume de gândire antimodernă, anticapitalistă. Eminescu identifica dezvoltarea capitalistă a României pe altă cale, dar cu aceleași valori cum sunt capitalul și proprietatea.

Nu este lipsit de interes faptul că Ion Nădejde, devenit liberal după trădarea „generoșilor” din 1899, pledează pentru dezvoltarea capitalistă a țării, confirmând astfel pe marele poet și gânditor: „Introducerea regimului capitalist în România trebuie să fie țelul și idealul oamenilor celor mai luminați și mai înaintați în idei. E destulă muncă pentru mai mult de o generație” (Nădejde, 1901, 401).

Însă pentru Eminescu, în România, nu se justifică în nici un fel socialismul întrucât nu există condiția *sine-qua-non* a acestui sistem social – industria. Iată, pentru el se poate accepta socialismul ca un alt mod de organizare a relațiilor sociale, numai într-o societate industrială. Într-adevăr, socialismul în datele lui origine este un sistem social imaginat ca formă de organizare pentru una din clasele fundamentale ale societății industriale – proletariatul. Cum România era un stat eminent agrar, socialismul ar fi un transplant care nu are cum să supraviețuiască: „În mod natural nici n-ar putea exista socialism la noi. Populația e chiar mică pentru teritoriul

nostru fertil și cestiunea socială începe prin a fi o cestiune agrară, o cestiune de disproporție între numărul kilometrilor patrați ai țării și numărul locuitorilor. Prisosul acestor din urmă fiind avizat la munca industrială, aceasta avizată la schimb pe produsele agricole ale altor țări, se-nțelege că munca industrială va fi supusă legilor unei concurențe universale, că, nefiind destul de ieftină sau neaflând vânzare, acel prisos de populație va căuta să sufere sau să emigreze. La noi mizeria e produsă în mod artificial prin introducerea unei organizații și a unor legi străine, nepotrivite cu stadiul de dezvoltare economică a țării, organizație care costă prea scump și nu produce nimic. Socialismul nu se justifică dar la noi prin nimic și ca evoluțiune de idei nu-i decât aceeași jucărie cu abstracții străine pe cari și-au permis-o predecesorii d-nilor Nădejde: C.A. Rosetti, Serurie, Pătărlăgeanu ș.a.” (Eminescu, 1985, XII, 212).

Eminescu stabilea corect stadiul de dezvoltare economică a țării, axată pe agricultură, industrie casnică și pe un comerț bazat mai mult pe import. El recunoaște că statele industriale sunt mai bogate pentru că acolo mare parte din populație produce și-și duce existența din ceea ce produce, pe când în România capitalismul a stimulat parazitismul social, adică un câștig fără muncă. De aceea, socialismul nu are cum să-și găsească un corespondent real în România, în lipsa unei burghezii și a unui proletariat implicați în activități productive.

Note

1. D. Vatamaniuc, editor al *Operele* lui Eminescu, referindu-se la relația poetului cu doctrinaraul comunist, spune limpede: „Nu avem mărturii să demonstrăm că îi studiasse și scrierile” (1985, 8).

2. Pentru citatele din Mihai Eminescu, *Opere*, se face trimitere în text la numărul volumului și la pagină din ediția apărută la Editura Academiei Românie.
3. Ilie Bădescu consideră că „Eminescu este adeptul unei sociologii de concepție materialistă, «naturalistă» – cum spune el –, care ne oferă un instrument analitic ce ne servește pentru studierea situațiilor în care seria faptelor de istorie negativă, prin care se manifestă progresul (în sens hegelian), capătă o intensitate și o extensie dramatică, neîntâlnite în «centrul sistemelor mondiale»” (1984, 311). Această apreciere a fost interpretată drept o încercare de a-l face pe Eminescu marxist, printr-un raționament reducăționist – orientările materialiste sunt identificate cu marxismul –, ceea ce, evident, este o eroare. Ilie Bădescu subliniază asemănări între ideile eminesciene și idei ale lui Marx, dar fără a susține că Eminescu ar fi marxist: „însă, de pildă, Eminescu, în teza lui despre evoluția organică spre civilizația modernă, se întâlnește cu evoluționismul lui Marx” (1984, 312). Se precizează, în lucrarea citată, că în viziunea lui Eminescu exploatarea prădalnică duce la dispariția popoarelor și soluția o întrevăde în progresul prin evoluție.

Bibliografie

- Bădescu, Ilie. (1984). *Sincronism european și cultura critică românească*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Călinescu, George. (1934). *Opera lui Mihai Eminescu*. Vol. I. București.
- Nădejde, Ion. (1901). Nereușita socialismului. *Noua revistă română*, vol. II, 33.
- Schifirneț, Constantin. (1916). *Civilizație modernă și națiune*, capitolul „Eminescu”. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Vatamaniuc, D. (1985). *Lămuriri asupra editării publicisticii din 1881*. În M. Eminescu, *Opere*, vol. XII, București. Editura Academiei Române.

Constantin Schifirneț